

Аліна САБУЦЬ

КАНЦЭПЦЫЯ ПІСЬМЕННІКА Ў ЦЫКЛЕ КРЫТЫЧНЫХ ЭСЭ «ШТО ТАКОЕ ЛІТАРАТУРА?» Ж.-П. САРТРА

Эсэ – своеасаблівы феномен мастацкай публіцыстыкі. Замежная эсэістыка XX ст. пераважна літаратурна-крытычнага зместу і аналітычна-тэарэтычнага фармату прадстаўлена мастацкімі праблемамі *эстэтыкі творчасці*: літаратурнай, метафізічнай, культурна-гістарычнай. Творчая свабода як універсалія сапраўднага мастацтва ў замежнай эсэістыцы выяўляецца праз дамінантныя канцэпты «*пісьменнік*», «*чалавек*», «*свабода*», «*выбар*», «*мастацтва*» і інш., што падкрэслівае гуманістычны пачатак літаратуры.

Жан-Поль Сартр, вядомы французскі пісьменнік, філосаф-экзістэнцыяліст, лаўрэат Нобелеўскай прэміі ў галіне літаратуры (1964), сваё арыгінальнае разуменне эстэтычных праблем літаратуры выклаў у цыкле крытычных эсэ «**ШТО ТАКОЕ ЛІТАРАТУРА?**» (1947). Відавочна, канцэпцыя чалавека як і галоўнага аб'екта мастацкай публіцыстыкі становіцца вядучай і ў дадзеным цыкле.

Ужо ва ўступе да цыкла крытычных эсэ «Что такое литература?» Ж.-П. Сартр **пабуджае чытача да актыўнага мыслення**, дае ўстаноўку асэнсаваць і ацаніць сутнасныя з'явы: «*нам с вами стоит оценить без предрассудков писательское ремесло*» [1, с. 6]. Як публіцыст, аўтар не застаецца «за кадрам», а запрашае чытача да сумеснай расшыфроўкі, аб'ектыўнай ацэнкі канцэптуальна сутнасных літаратуразнаўчых, грамадска важных праблем: «*Что означает писать? Зачем и для кого пишет писатель?*» [1, с. 6].

Дадзеныя **рытарычныя пытанні** як фігуры экспрэсіўнага сінтаксісу вызначаюць стылістычны фон, падкрэсліваюць аўтарскую інтэнцыянальнасць: «*Кто и когда задавался такими вопросами – я об этом не слышал*» [1, с. 6]. Вышэйзгаданае («кто» і «когда»), у цэлым, выяўляе асобнае аўтарскае «я» (што, безумоўна, слугуе эсэізацыі) і падкрэслівае кампазіцыйную стройнасць цэлага цыкла «Что такое литература?», які складаецца з лагічна абумоўленага шэрагу асобных крытычных эсэ: «**Што азначае пісаць?**», «**Для чаго пісьменнік піша?**», «**Для каго пісьменнік піша?**»

У крытычным эсэ «Што азначае пісаць?» суб'ектыўныя меркаванні аўтара пра эстэтычныя магчымасці ўспрымання рэчаіснасці праз паэтычнае слова абагульнены, заўважым, да вызначэння пэўнай мадэлі пісьменніцкага майстэрства: «*Со значениями работает писатель. Но и тут желательно различать: мир знаков – это проза, поэзия же находится там же, где и живопись, скульптура и музыка... Поэты – люди, которые не хотят использовать язык ... Нельзя сказать, что поэты говорят, но они и не молчат, тут нечто другое*» [1, с. 11-12]. І далей, гэтае «іншае» Сартр-публіцыст імкнецца раскладзіраваць як паэтычную пазіцыю, таямнічую прыроду слоўнага

паэтычнага сінкрэтызму праз формулы-тэзісы: «Поэт существует вне языка, он воспринимает слова с изнанки...» [1, с. 13], «...для поэта язык в целом – это Зерцало мира» [1, с. 14], «слово поэта – это микрокосм» [37, с. 15] і інш.

Выказванні Сартра-эсэіста пра падвойную і супярэчную сувязь магічнага сэнсу і значэння (у дачыненні да слова і рэчы) актывізуюць мысленне суразмоўцы праз істотныя мастацкія элементы, у прыватнасці, **партрэтныя характарыстыкі і дэталі**: «Флоренция – это сразу и город, и цветок, и женщина. Это город-цветок, и город-женщина, и девушка-цветок, все одновременно» [1, с. 14].

З пэўным публіцыстычным **катэгарычным імператывам** («...молчать – не значит быть немым, это значит отказаться от речи, то есть – говорить» [1, с. 23]) аўтар абагульняе і прыходзіць да падкрэслена **суб'ектыўных філасофска-аналітычных высноў**: «Писатель – это только говорящий человек: он обращает внимание, демонстрирует приказывает, не соглашается, требует, молит, унижает, убеждает, намекает. Если он это делает напрасно, то, в любом случае, он не становится поэтом. Он – прозаик, который рассказал, чтобы ничего не сказать» [1, с. 18].

Запрашэнне чытача да сумеснага разважання праз **дыялогавую мадэль «я-мы»** («Мы достаточно хорошо познакомились с языком с изнанки, пора рассмотреть его с лицевой стороны» [1, с. 18]) падкрэслівае **паслядоўнасць** аўтарскіх абумоўленых пераходаў ад паэзіі да прозы: «Через речь реализуется искусство прозы... Проза – это, в основном, конкретная духовная позиция; как говорил Валери, если слово проникло сквозь наш взгляд, как солнечный свет сквозь стекло, – значит, это проза» [1, с. 18-19].

Развагі Сартра-экзістэнцыяліста пра сутнасць чалавека як асноўнага аб'екта ў літаратуры падсумоўваюцца да сфармуляваных ім істотных, важных ісцін: «человек не добр и не зол», «жизнь человека наполнена страданиями», «гений – это лишь долгое терпение» [1, с. 31]. Вышэйсказанае дае падставу аўтару намаляваць вобразны партрэт пісьменніка, дакладней, падкрэсліць **пісьменніцкую місію**: «Он (писменник. – А. С.) понимает, как говорил Брис Парен, что слова – это “заряженные ружья”. Когда он разговаривает – он стреляет. <...> ...писатель готов обнажить мир, а главное – человека – ради других людей. <...> Он писатель не потому, что говорит на определенную тему, а потому что делает это определенным образом» [1, с. 22-23].

Як і патрабуе прырода эсэістычнага жанру, менавіта праз стратэгію **лагічнай аргументацыі** Сартр імкнецца выкласці далейшыя свае развагі і досыць эфектыўна ўздзейнічаць на рэцыпіента: «Словом, главное – решить, о чем ты будешь писать, о бабочках или о положении евреев. А когда выбрал, остается решить для себя, как ты это сделаешь» [1, с. 24].

У дачыненні да крытычнага эсэ, Сартр, як аб'ектыўны адрасант, каб «достойным образом ответить на брошенный вызов» [1, с. 6] сваім апанентам-крытыкам, дэманструе эмацыйныя адносіны да крытыка-героя, вобразнасць якога ўзнаўляецца праз **аўтарскае бачанне-параўнанне і ацэнку**: «Напомню, что, в

основном, критики – это не очень удачливые люди, которые от отчаяния нашли тихое местечко кладбищенского сторожа. Всем известно, как тихи кладбища. Библиотека – самое веселое из них. <...> От книги исходит аромат склепа. Вот тут начинается странный процесс, которую он (крытык. – А. С.) называет чтением» [1, с. 25-26]. Аўтар акцэнтуюе ўвагу адрасата на строгай **выснове-абагульненні**: «Наши критики – это еретики-катары: они отказываются иметь что-то общее с реальным миром.... Выбирают общество покойников.... Все идет для них так, будто литература – лишь громадная тавтология, будто каждый новый прозаик создавал новый способ говорить так, чтобы ничего не сказать. Рассуждать об архетипах и “человеческой природе” – или говорить, чтобы ни о чем не сказать? Все концепции наших критиков колеблются между этими двумя идеями» [1, с. 27-28].

Абгрунтаваную выснову адносна прыроды пісьменніцкага майстэрства Сартр-эсэіст дэманструе праз **паралельныя канструкцыі і рытарычныя пытанні**: «В сущности, послание – это душа, превращенная в объект. Душа, что с ней делать?» [1, с. 30]. І далей: «Под мастерством литератора понимают совокупность лечебных приемов, которые делают души безобидными <...>... кто примет близко к сердцу скептицизм Монтеня, если автор “Опытов” боялся чумы, царившей в Бордо? А гуманизм Руссо, когда Жан-Жак отдал своих детей в приют?..» [1, с. 31].

Аўтарская **азначная суб’ектыўнасць** Ж.-П. Сартра садзейнічае публіцыстычнаму эфектнаму абагульненню. Асобны раздзел эсэістычнага цыкла «ШТО ТАКОЕ ЛІТАРАТУРА?» або як асобнае крытычнае эсэ «Што азначае пісаць?», што адпавядае кампазіцыі дадзенага жанру, завяршаецца ўсклікальным выказваннем: «Всё это лишь литература!» [1, с. 31].

Такім чынам, знакаміты французскі пісьменнік-эсэіст Ж.-П. Сартр, як бачна з вышэйзгаданага, у эсэ «Што азначае пісаць?» прадставіў партрэт пісьменніка ў трох жанрава-стылёвых праекцыях (паэта, празаіка, крытыка), адзначыў некаторыя мадэлі пісьменніцкага майстэрства, а таксама прагназаваў пісьменніцкую місію ў наступных крытычных эсэ «Для чаго пісьменнік піша?», «Для каго пісьменнік піша?», якія патрабуюць асобнага асэнсавання.

Канцэпцыя чалавека – вызначальнае ў мастацкай публіцыстыцы. У крытычным эсэ «Для чаго пісьменнік піша?» з вышэйзгаданага цыклу крытычных эсэ Ж.-П. Сартр сцвярджае, што пісьменнік ангажаваны «защищать свободу». Сваю пазіцыю эсэіста аўтар сцвярджае **асобасным пачаткам** праз шэраг шматлікіх выразаў: «книга не служит моей свободе», «когда я в своём произведении призываю», «я понимаю», «я прекрасно осознаю», «я не могу понять», «откуда мне это знать?», «я подразумеваю», «я до глубины души огорчён», «я начинаю считать себя», «это я называю», «моя свобода... мой каприз» і інш. І – нарэшце: «Мир, моя ноша, то есть главная и добровольно взятая функция моей свободы» [1, с. 53]. З вышэйназванымі канструкцыямі сугучныя і выразы **дыялогавай мадэлі «я-мы»** («пісьменнік-чытач»), калі аўтар-эсэіст правакуе адрасата да суразмоўніцтва, сумеснай творчасці: «попробуем прояснить», «мы слишком хорошо знаем», «если мы сами придумываем»,

«мы не видим», «стоит нам взглянуть», «мы, вероятно, максимально приближаемся...», «мы должны рассмотреть», «мир воспринимается нами», «удивитесь вы» і інш. І – як абагульненне: «Сейчас мы уже можем лучше ответить на только что поставленный вопрос» [1, с. 51].

Аўтар эсэ запрашае чытацкую аўдыторыю да інтэрактыўнага дыялогу, прычым уздзеянчае на адрасата (што відавочна з вышэйзгаданага) і вольнымі развагамі, і паслядоўнасцю абгрунтаваных меркаванняў, і ўжываннем фігур экспрэсіўнага сінтаксісу, і анафарычнымі канструкцыямі, і нават (граматычнае выяўленне) загадным ладам дзеяловаў.

Дакументальнасць як прыём эсэізацыі, як вядома, служыць перадачы аб'ектыўнай (і нават магчымай) інфармацыі, доказнай развагай адносна розных праяў творчага акту. Так, у сваім эсэ Ж.-П. Сартр падае **пераканаўчыя факты**: «Так было с Руссо, когда он в старости заново перечитывал “Общественный договор”» [1, с. 37], «Выработанное Кантом понятие “целесообразность без цели” нельзя применить к произведению искусства» [1, с. 41]. Або: «Так было в античности с Еврипидом, который выводил на сцену детей» [1, с. 43], «Это то, что Готье так глупо перепутал с “искусством для искусства”, а парнасцы – с отстраненностью художника» [1, с. 44].

Як вядучы публіцыст-эсэіст, Ж.-П. Сартр у дадзеным крытычным эсэ «Для чаго пісьменнік піша?» сцвярджае свабоду як мастацкі модус творчасці, прычым дастаткова дэталёва расшыфроўвае працэсы пісьма і чытання ў **дыялогавай мадэлі «пісьменнік-чытач»**. Прывядзём для прыкладу толькі некаторыя выразы аўтара-эсэіста, якія ўяўляюць сабой персанальныя высновы Ж.-П. Сартра адносна двухбаковай прыроды творчага акту:

- «Процесс писания подразумевает и процесс чтения, они образуют диалектическое единство. Эти два взаимосвязанных акта требуют наличия как автора, так и читателя» [1, с. 37];
- «Без чтения существуют только черные значки на бумаге» [1, с. 31];
- «Читающий человек предвидит, ожидает» [1, с. 35];
- «Чтение можно назвать творчеством под руководством автора» [1, с. 39];
- «Чтение – это направленное творчество, абсолютное начало» [1, с. 41];
- «Читающий человек оказывается на самой большой высоте» [1, с. 45];
- «Произведение предстает как задача, которую необходимо решить» [1, с. 41];
- «Произведение искусства можно считать ценностью, потому что оно есть императив» [1, с. 43];
- «...чем больше мы свободны, тем больше признаём свободу другого» [1, с. 46];
- «Чтение есть творчество, и моя свобода открывается самой себе не только как чистая независимость, но и как творческая активность» [1, с. 52];

- *«Писать – значит, просто именно таким образом желать свободы»* [1, с. 59].

I, нарэшце, разважаючы пра эстэтычную радасць адносна творчага акту як двухбаковага працэсу, Ж.-П. Сартр пераканаўча сцвярджае: *«С одной стороны, чтение есть доверчивое и требовательное признание свободы писателя, а с другой – эстетическое наслаждение, полученное в аспекте ценности, несет в себе абсолютное требование по отношению к другому»* [1, с. 53].

Абагульненнем высноў Сартра-эсэіста служаць фінальныя словы цыкла, якія ўказваюць на высакародную місію літаратуры пісаць ПРА ЧАЛАВЕКА і ДЛЯ ЧАЛАВЕКА: *«Я уже показал, что через литературу коллектив учится реагировать, мыслить, получает критическое сознание, неустойчивый образ самого себя. И он будет стараться все время его изменять и улучшать...»* [1, с. 258]. Думаецца, у цыкле крытычных эсэ «ШТО ТАКОЕ ЛІТАРАТУРА?» Ж.-П. Сартр выклаў сваё бачанне місіі пісьменніка ў грамадска-палітычным, філасофска-эстэтычным ракурсе. Што, дарэчы, надзвычай сугучна з вядомымі афарызмамі Сартра-гуманіста пра свет і чалавека ў свеце: *«чалавек – гэта свабода»*, *«чалавек ёсць толькі тое, што ён сам з сябе робіць»*, *«выбіраючы сябе, я выбіраю чалавека наогул»* і інш.

У сваіх крытычных эсэ Ж.-П. Сартр як пісьменнік-эсэіст вытанчанага экзістэнцыйнага стылю справядліва акцэнтуюе ўвагу адрасата на пазіцыі творцы і місіі мастацтва, аб'ектам і галоўнай каштоўнасцю якога ёсць чалавек.

Літаратурныя крыніцы:

1. *Сартр, Ж. П.* Что такое литература ? Слова / Ж. П. Сартр / Пер. с фр. – Минск : ООО «Попурри», 1999. – 448 с.